

Др Гордана ЈЕРЕМИЋ

виши научни сарадник
Археолошки институт
gjeremic@ai.ac.rs

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ТЕКСТИЛНЕ ПРОИЗВОДЊЕ У СЕВЕРНОМ ИЛИРИКУ, СА ОСВРТОМ НА НАЛАЗЕ СА ГРАДИНЕ НА ЈЕЛИЦИ

АПСТРАКТ: У равничарским, брдским или њанинским њределима, у којима су се развијала мања или већа насеља, бојашим шумама, водоњоковима и њашњацима, сњочарсњиво, занаши, лов и групе њривредне акњивносњи ињрале су значајну улоју у реионалном, локалном или њородичном њривређивању у њериоду касне анњике и ране Визанњије (њенерално, од краја IV до краја VI и њочешка VII века). Тридесетњешњоодишњим сисњемајским археолошким исњтраживањима уњврђеној комњлекса на Градини на Јелици забележени су значајни њтрајови рановизанњијске мањеријалне кулњуре у којој су њривреда и екњлоањација њприродних ресурса ињрале значајну улоју. Одређени налази мојли би да указују на значај њпроизводње њпредмејта од њекњшила, од којих су махом осњтали очувани делови њкачких разбоја начињени од обрађене косњи или роја. Овакви налази забележени су на низу рановизанњијских налазишњта, а у науци се воде њолемике о њњиховој намени и начинима уојњребе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Северни Илирик, обрада косњи и роја, кошњани њпредмејти, њпроизводња вуне, њекњшилна њпроизводња, касна анњика, рана Визанњија, IV – VI-VII век

У периоду касне антике римско друштво доживљавало је корените трансформације. Период великих сеоба народа нарочито је донео са собом велике промене у римском друштву, у демографском, привредном, војном, културном, религијском и сваком другом погледу. Свет какав је раније постојао, организованог правног и економског система, чврстог фискалног курса и војног и административног уређења, под притиском новопридошлог становништва и њњихових навика и хијерархија, као и након вишедеценијских унутрашњих криза у Римском царству, доживео је промене које су довеле до веће и динамичније социјалне стратификације и до реструктурирања економије у многим својим аспектима. Чести ратови, несигурности у граничним областима, као и у унутрашњости

провинција, у појединим деловима царства ослабили су раније успостављене економске везе и довеле до стварања другачијих механизма економског организовања, првенствено локалних и регионалних производних центара и дистрибуције добара.

Иако разноликог географског амбијента, у својим почецима и на врхунцу моћи, Римско царство било је мање аграрно, а више индустријско друштво. Економију су карактерисали обиље индустријских производа, конкурентност на тржишту између различитих провинцијских и локалних производних центара, интензивно коришћење природних ресурса, масовна производња робе стандардизоване форме, али и масовно копирање успешних производа реномираних произвођача или радионица (плагирање,

фалсификовање). Економија тог доба се карактерише као „прото-индустријска“¹

У касној антици функционисале су државне фабрике и радионице из различитих привредних грана (за производњу наоружања, опекарских производа, ковнице новца, каменоломи, рудници и друго), као и приватне фабрике. Међутим, економија је често била нестабилна и доводила до краха многих великих производних центара или породица које су имале концесије у бројним државним и провинцијским пословима, нарочито у западним деловима царства. Инфлација и промене у монетарној политици додатно су мењале мапу расподеле економске моћи. Економију која доминира у овом периоду поједини аутори називају епохом „минимализма“, окренуту задовољавању потреба мањих, локалних тржишта и производњи мањег, локалног-регионалног обима и циркулације.²

Археолошки трагови насеља, архитектонских ансамбала, трагови привредних активности, фунерарна сфера, као и покретни налази из периода касне антике и ране Византије умногоме могу да помогну сагледавању економске ситуације, социјалне стратификације и нивоа и квалитета живота становника у Северном Илирику. Иако недостају бројна истраживања интердисциплинарног карактера која би осветлила бројне феномене овог простора и епохе (археоботаничка, археозолошка, анрополошка и друга испитивања), у појединим елементима могле би се, на основу расположиве археолошке грађе, реконструисати активности и социјална и економска димензија становништва тог периода.

Непосредан повод за овај прилог је покушај тумачења једне врсте археолошких налаза, која се најчешће налази у рановизантијским слојевима и целинама,

[1] Jairus Banaji, „Mapping the late antique economy”, in: *Exploring the Economy of Late Antiquity: Selected Essays*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2015), 1-6.

[2] Jairus Banaji, *n. d.*, 7-13, са бројним примерима тумачења економске историје касноримског царства.

на већем броју налазишта, и која је у стручној и научној литератури различито интерпретирана. У питању су предмети израђени од обрађеног јелењег рога, стандардизованог изгледа и начина украшавања – цилиндричне или ређе коничне форме, са једне стране са кружном перфорацијом, док су на другој били сечени, са исечком, односно, сегментом у облику квадрата. Оваква врста налаза доста је распрострањена на ширем балканском подручју и датује се од краја IV до краја VI и почетка VII века, мада је најкарактеристичнија за VI век.³ Помињемо налазе из целина и слојева са Градине на Јелици,⁴ градинског налазишта код Војске у околини Јагодине,⁵ из Ниша (*Naissus*),⁶ Гамзиграда (*Romuliana*),⁷ Караташа (*Diana*),⁸ Царичиног града (*Justiniana Prima?*),⁹ а познати су примерци и са већег броја налазишта у Бугарској и Северној Македонији.¹⁰

У литератури постоје различите претпоставке о намени ових предмета. Поједини

[3] Zlatko Kovancaliev, „Bone cylindrical objects from Stobi”, in: *Close to the Bone: Current Studies in the Bone Technology*, ed. Selena Vitezović, (Belgrade: Institute of Archaeology, 2016), 161.

[4] Михаило Милинковић (ур.), Градина на Јелици. Утврђени центар у Илирику VI века и вишеслојно археолошко налазиште, Галерија САНУ, књига 140, Београд, Чачак, 2017, 120-121, кат. 101-105, 106, са старијом литературом.

[5] Радован Петровић, *POPULUS ROMANUS. Анђичка збирка Завичајног музеја са новим аквизицијама. Поклон Томице Сћефановића*, (Јагодина: Завичајни музеј), 2010, сл. 15.

[6] Слободан Дрча, „Дршка”, у: *Археолошко блајо Ниша. Ог неוליџа до средњеј века*, Галерија САНУ, Народни музеј Ниш, књига 102, Београд, 2004, 207, кат. 177.

[7] Ђорђе Јанковић, „У сутону антике. Рановизантијски Гамзиград. Словенски град”, у: Гамзиград, касноантички царски дворца, ур. Стојан Ђелић, (Београд: САНУ, 1983), 135, 137, кат. 222-226.

[8] Sofija Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije* (Beograd: Arheološki institut, 1995), 101, kat. 608-610, T. XXXVI, 4-6.

[9] Berndard Bavant, Vujadin Ivanišević (eds.), *Caričin Grad IV. Catalogue des objets des fouilles anciennes et autres études* (Belgrade: Institut archéologique de Belgrade; Rome: École française de Rome, 2019), 148-149, cat. 1372-1375.

[10] Syna Uenze, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*, (München: Beck, 1992), 447, T. 22-23; Pavlina Vladkova, On the working of bone and horn in Nove, in: *The Lower Danube Limes (1st- 6th C. AD)*, eds. Lyudmil Vagalinski, Nikolai Sharankov, Sergei Torbatov (Sofia: National Archaeological Institute with Museum, 2012), 218; Zlatko Kovancaliev, *n. d.*, 160.

истраживачи су сматрали да су у питању дршке или оплате ножева.¹¹ Међутим, уколико би била у питању дршка ножа, пространа перфорација у облику квадрa на коштаном предмету захтевала би масовни правоугаони гвоздени усадник који би требало да се такође заврши масивним кружним трном, што за сада у типологији римских-рановизантијских ножева није забележено. Да је у питању оплата неке алатке, такође би било тешко претпоставити њен облик, с обзиром на релативно масивну перфорацију у унутрашњости коштане оплате и веома кратку дршку тако масивног предмета. Било је такође и претпоставки да су у питању предмети коришћени у текстилној производњи, приликом ткања, без детаљнијих анализа самог начина њихове употребе.¹²

Налази објављени са рановизантијских налазишта бацају ново светло на могућу намену ових предмета или приближну функцију коју би могли да имају. Међу њима посебно место заузима публикована збирка 18 целих или фрагментованих предмета нађених у Стобима (Градско, Северна Македонија) (сл. 1.1). Предмети су нађени у затвореним целинама друге половине VI века. Сви примерци су цилиндрични, уједначене висине, између 4,8 и 6,2 cm, декорисани истоветним мотивима као и примерци са Јелице. Поједини примерци имали су сегментни исечени део, уметнут у перфорацију. Димензије једног исечка биле су 2,1 x 1,8 cm. Међутим, исечци код већине предмета нису нађени, било због њиховог неупадљивог изгледа приликом истраживања или стога што су можда били израђени од дрвета, због чега не би могли да остану очувани до данас.¹³ Овим налазима је улога цилиндричних предмета као оплата ножева доведена у

питање.¹⁴ Такође је утврђено да имају трагове употребе на унутрашњој перфорираној страни. Додатно, у археолошким целинама у Стобима са овим цилиндричним предметима нађена је и већа количина калотастих пршљенака, која би могла да указује на употребу ових налаза у текстилној производњи (могуће као делова ткачких разбоја који су служили као држачи предива).¹⁵

Публиковани налази са Градине на Јелици представљени су као предмети чију намену није могуће утврдити (сл. 1.2-6).¹⁶ Сви примерци са Јелице су израђени од обрађених желењих рогова, ваљкастог су облика, висине између 5,1 и 6,0 cm, и пречника између 1,9 и 2,6 cm. Спољна страна је глачана и орнаментисана урезивањем, мотивима релативно ограниченог репертоара: мрежама ромбова, укрштених линија, окаца са тачком у средини, хоризонталних паралелних линија. За предмете су карактеристичне претходно поменуте перфорације у унутрашњости: са једне стране масивни исечак у облику квадрa, док је други крај кружно перфориран.

Блиске паралеле налазимо у примерцима од желењег рога, публикованих у каталогу налаза са старих ископавања Царичиног Града,¹⁷ где су ови налази, као и примерци из Стобија, такође опредељени као артефакти коришћени у текстилној производњи. Нађени су у различитим контекстима Царичиног Града: у грађевини југозападно од кружног трга, источно од двојне базилике и у северном портику улице у Доњем граду. Дужине су између 5,0 и 5,5 cm, а недостају им сегментни исечци. Предмети су украшени глачањем и једноставним геометријским украсом урезаних укрштених косих линија.

Пет цилиндричних предмета, сличног репертоара украшавања као налази са Јелице

[11] Sofija Petković, *n. d.*, 49, дршке тип III; Maja Živić, *Felix Romuliana. 50 година огорнења* (Зајечар: Народни музеј, 2003), 113-115, кат. 152-160; Perica Špehar, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Đerdapske sveske, Monografije, knjiga 7, Beograd, 2010, 77, кат. 201-202.

[12] Ђорђе Јанковић, *n. g.*, 135, 137, кат. 222-226.

[13] Zlatko Kovancaliev, *n. d.* 162.

[14] Zlatko Kovancaliev, *n. d.*, 161.

[15] Zlatko Kovancaliev, *n. d.* 162, fig. 3.

[16] Михаило Милинковић (ур.), *n. g.*, 120-121, кат. 101-105, 106.

[17] Berndard Bavant, Vujadin Ivanišević (eds.), *n. d.*, 148-149, cat. 1372-1375.

или они из Царичиног Града, нађени су у различитим архитектонским ансамблима (у вестибулу царске палате, у околини Великог храма, у северозападном делу насеља) и слојевима рановизантијског периода у Ромулијани.¹⁸ Сви предмети су висине између 4,9 и 6,0 см. Четири примерка из Дијане показују нешто разноврснији начин украшавања, те код примерака срећемо мотив врхова таласа на једној стани, а на другој ромбове који се додирују и који су испуњени окцима, као и украс од наизменичних трака испуњених косо урезаним линијама и окцима.¹⁹ Појединачни налази из Војске (сл. 1.7) и Наисуса слично су украшени, једноставним косо укштеним линијама које полазе од ивица предмета и хоризонталним линијама, а које раздвајају поља на два дела.²⁰

Обрада јелењих рогова у касној антици и раној Византији

Јелењи рог је због своје сунђерасте структуре био подесан за сечење, а довољно чврст са спољне стране да послужи као алат или средство за рад. На касноантичким и рановизантијским налазиштима (IV – VI/почетак VII века) примећује се велика количина налаза јелењих рогова, било као сировине, отпадака или полуфабриката. Иако лов у рановизантијским заједницама на Централном Балкану није представљао једну од доминантнијих активности, израда предмета од рогова била је веома развијена. Рог је коришћен за прављење разноврсних утилитарних или декоративних предмета као што су игле, пробојци, оплате алата, козметичке или медицинске кашичице, кутије, декоративни делови намештаја, чешљеви, пршљенци, или они за наоружање и војну

опрему. За период VI века репертоар предмета је прилично униформан, али веома бројан на налазиштима и за њега су карактеристични дворедни трослојни чешљеви правоугаоног облика, често са футролом, затварачи торбица и дршке ножева.²¹

Сировине за израду предмета биле су лако доступне у природи или на тржишту, захваљујући лову или често организованом месарским радионицама, а раније захваљујући амфитеатарским забавама са животињама. Транспорт сировина такође је био једноставан, јер је могао да буде организован месно. Нарочито у периоду великих криза у провинцијама, због упада варвара или бандита (*latrones*), као и великих економских криза, транспорт неких сировина или производа био је веома отежан (метала, на пример).

Алат који се користи за обраду јелењег рога идентичан је оном који се користи за обраду дрвета и ове две активности су често заједно организоване у истим радионицама.²² Идентификовање неког простора као радионице за израду предмета од обрађеног рога или кости често је веома тешко, јер рад са овим материјалима није захтевао специјалне алате или посебно опремљена места за рад, као што су захтевале, на пример, радионице за производњу предмета од печене глине, стакла или метала. Осим тога, неке радионице за производњу предмета од кости и рога могле су да буду мобилне, са путујућим мајсторима, који су остајали у неком месту одређено време, па се даље кретали по местима и провинцијама или ван њихових граница.²³

[18] Ђорђе Јанковић, *н. г.*, 137, кат. 222-226; Маја Живић, *н. г.*, 114-115, кат. 156-160.

[19] Sofija Petković, *н. д.*, 101, кат. 608-610, Т. XXXVI, 4-6; Perica Špehar, *н. д.*, 77, кат. 201-202, Т. VIII, 201-202.

[20] Аутор најсрдачније захваљује госпођи Смиљани Додић из Завичајног музеја Јагодине на уступљеној фотографији и подацима о условима налаза.

[21] Софија Петковић, О континуитету неких типова предмета од јелењег рога на територији Горње Мезије током касне антике (IV-VI век), *Гласник Српској археолошкој друштва* 14, 1998, 59-61.

[22] Gordana Jeremić, Dragana Antonović, Selena Vitezović, Craftsmanship along the Middle Danubian Limes, in: *Vivere militare est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier*, Volume I, eds. Snežana Golubović, Nemanja Mrdić (Belgrade: Institute of Archaeology, 2018), 159-160; Sofija Petković, *Predmeti od kosti i roga*, 13.

[23] Gordana Jeremić, Dragana Antonović, Selena Vitezović, *н. д.*, 160.

За идентификовање косторезбарске радионице неопходно је познавање технологије производње предмета од кости и рога. За производњу у касној антици најчешће је коришћен токарски струг (*turnus*) који је, по узору на грначрско коло, могао да се окреће ногом, док је мајстор рукама обликовао претходно припремљену сировину од јелењег рога или неке животињске кости. На стругу су најчешће израђивани пршљенци, пиксиде, делови намештаја или интарзије. У косторезбарској радионици биле су потребне посуде у којима су се кувале кости или рогови да би сировина омекшала, потом се кост парила у пећима до жељене савитљивости, након чега је предмет обрађиван до жељеног облика, а понекад и бојен.²⁴ Јелењи рог је нарочито био савитљив и отпоран, ређе се ломио приликом обраде, па је био захвалан као сировина за обраду.

Да је производња предмета од кости и рога била распрострањено занимање, сведоче бројни налази полуфабриката и готових производа у рановизантијским слојевима и целинама, често у отпадним јамама. Кроз читав римски период, као и у касној антици, потреба за утилитарним и украсним предметима од кости и рога била је веома изражена, с тим да су се укуси и потребе временом мењали, првенствено под утицајем варварског укуса. У периоду касне антике и ране Византије (IV-VI век), радионице за производњу предмета од кости и рога регистроване су у градовима и насељима дуж лимеса, у Сингидунуму (IV век), Салдуму (последња трећина IV века), Мора Вагеи (крај IV – прва половина V века) и Дијани (VI век).²⁵ Налаз правоугаоне грађевине од лакких материјала од дрва и лепа, са плитким темељима од камена у сувом зидању, дужине 12,5 m, у близини јужне капије утврђења у Равни (*Timacum Minus*) 1998. године, омогућио је реконструкцију изгледа једне косторезбачке радионице с

краја IV и почетка V века н. е.²⁶ Инвентар нађен у грађевини указује да су у две просторије биле организоване обраде предмета од кости и рога, у којима је нађена већа количина полуфабриката и отпада од кости и рога, платформа од камена, три лонца, могуће коришћена за кување костију, и пећ за њихово сушење.²⁷

На Јелици су забележени налази рогова и парожака јелена као полуфабрикати или радионички отпад на више локација (укупно публикованих 12 налаза): у оквиру Горњег града шест налаза, од чега у објекту I три примерка и један у објекту V; два у Јужном подграђу, у Северном два (у оквиру објекта VI) и два налаза у оквиру базилике „А“ Западног подграђа.²⁸ Следећа група предмета по бројности, израђена од јелењег рога, јесу троделни двореди чешљеви и футрола, којих је регистровано осам, од чега седам у целинама или слојевима у оквиру Горњег града (објекти I, V-VIII и траса бедема) и један у објекту VI Северног подграђа. Од јелењег рога произвођени су затварачи торбица, од којих су три нађене у Горњем граду (слојеви и објекат I) и два у Северном подграђу (базилика „С“ и објекат VI).

Обрада вуне у рановизантијско доба и развој разноја

Овца (*ovisaries*) у рановизантијској привреди представљала је једну од основних врста стоке која се гајила за исхрану и у привредне сврхе, због млека, коже и вуне. Анализом једне од највећих колекција животињских остатака из датованих целина (Царичиног Града), утврђено је да су током читавог VI и почетком VII века у исхрани и економији овог места најзаступљенији

[24] Sofija Petković, *Predmeti od kosti i roga*, 14.

[25] Sofija Petković, *Predmeti od kosti i roga*, 18.

[26] Софија Петковић, Радионица за израду предмета од кости и рога у утврђењу *Timacum Minus*, *Гласник Српској археолошкој друштва* 17, 2001, 59-64.

[27] Софија Петковић, Радионица за израду предмета од кости и рога у утврђењу *Timacum Minus*, 65.

[28] Михаило Милинковић (ур.), *н. г.*, 122-125, кат. 109-120.

били мали преживари, овца и коза (око 50%), док је удео дивљих сисара био готово занемарљив и кретао се између 1,5 и 5%.²⁹

За шишање оваца коришћене су једноделне гвоздене маказе какве су нађене на Градини на Јелици, у Горњем граду, у објекту I и у остави из базилике Ц у Северном подграђу.³⁰ Опрана и осушена вуна чешљана је помоћу гребена, о чему сведочи налаз ове врсте предмета у остави из базилике Ц.³¹ Нити су се испредале помоћу преслица израђиваних од различитих материјала, често од бронзе,³² кости, дрвета. За упредање гајтана, бордура, украсних трака и ујади коришћене су троугаоне или квадратне плочице за упредање нити, са три до четири перфорације на угловима, кроз које су се провлачиле нити и потом вишеструко упредале.³³

Даља обрада вунених нити зависила је од врсте предмета који су израђивани. За веће површине коришћени су различити типови разбоја. У касној антици технологија израде текстила значајно је напредовала, нарочито од времена Константина I (306-337), када је дошло до значајних технолошких открића и побољшања процеса производње. У антици и током средњег века у домаћинствима су интензивно коришћени вертикални разбоји. Од њих су највише очувани тегови који су придржавали нити ткачке основе. У Константиново доба појављују се мањи примерци хоризонталних разбоја, а касније се развијају

разбоји са више шипки које су држале предиво и имале педалу за покретање.³⁴

У писаним изворима не постоје јасни докази о развоју ове технологије, тако да прве поуздане илустрације о хоризонталном разбоју на ножни погон потичу тек из XIII и XIV века.³⁵ Међутим, текстилни производи нађени у римској Британији или у Палмири сведоче о источномедитеранским тканинама израђеним на хоризонталним разбојима, уз употребу сложених тканих геометријских мотива који се међусобно преклапају. На вертикалним разбојима ткач је морао да стоји и ради против гравитације. Висина разбоја одређивала је величину текстила који је ткан, а подизање основе вршило се ручно. Следећу етапу у развоју чинили су масивнији разбоји код којих су постављане греде преко којих се намотавало ткано платно, што је омогућило особама које ткају да могу да седе и да производе тканине дуже од висине разбоја.³⁶ За израду компликованијих мотива на тканинама, као што су људске представе, прикази животиња, богати биљни свет или крошње дрвећа, коришћени су шаблони, а на разбоју је било неопходно више простора за парне и непарне нити, о чему је писао Теодорит из Кира.³⁷ Постепени прелазак на мање хоризонталне разбоје са ножним погоном догодио се свакако током IV века, у константиновско доба, како су истраживачи уочили на основу ткања египатских туника.³⁸

Четири фрагментована разводника нити³⁹ израђена од костију (најбоље очувани примерак имао је 11 кружних перфорација за провлачење нити) (сл. 1.8) нађена су у три целине на Јелици: два у објекту VIII, један у

[29] Nemanja D. Marković, *Ekonomija ranovizantijske metropole Caričin Grad: arheozoološki pristup*, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, doktorska disertacija, rukopis, Beograd, 2018, 247-249.

[30] Михаило Милинковић (ур.), *н. г.*, 180-181, кат. 330-331.

[31] Михаило Милинковић (ур.), *н. г.*, 181, кат. 333.

[32] У науци се води полемика око намене бронзаних предмета у облику штапа са кружним прстеном на доњем крају и голубом на другом. Сматрало се да представљају предмете култне намене (хришћанске, боносијанске јереси), козметичке штапиће, али испитивањима трагова липида на њиховим површинама око кружног дела утврђено је да су држани у руци и да су служили за упредање вуне. Уп. Ovidiu Bozu, *Bemerkungen über weniger bekannten altchristlichen Bronzegegenstände im 4. - 5. Jahrhundert datiert: die Fingerkunkeln*, *Banatica* 12/1, 1993, 219-224.

[33] Branka Migotti, *Тканје у римској антици – љенска врлина или господарска стварност?*, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 2009, 71-73.

[34] Sophia Germanidou, *The time of Constantine the Great as an era of technological achievements – an outline*, in: *Niš and Byzantium XII*, Niš, 2014, 158.

[35] Sophia Germanidou, *n. d.*, fig. 2.

[36] Jennifer Ball, *The missing link: filling the gap in the evolution of medieval domestic looms*, in: *From the Tetrarchs to the Theodosians. Later Roman History and Culture, 284–450 C. E.*, Yale Classical Studies 34, Cambridge, 2010, 39.

[37] Jennifer Ball, *n. d.*, 39, notes 6, 7.

[38] Jennifer Ball, *n. d.*, 40.

[39] Михаило Милинковић (ур.), *н. г.*, 186-187, кат. 353-355.

објекту I Горњег града, док је једна фрагмент разводника забележен у Јужном подграђу, где су иначе забележени и различити предмети од кости и рога за личну употребу. Перфорације на разводницима, судећи према пречнику, могле су да служе за ткање грубљих, масивнијих тканина, могуће огртача, покривача и слично. Иако нисмо у могућности да реконструисамо изглед ткачких разбоја на Јелици, ови налази (разводници, држачи предива, пршљенци) недвосмислено указују на постојање локалне текстилне производње.

Значај предења и ткања у римском свету

У римском свету предење и ткање биле су активности највише везиване за жене. Преслица је често симболично представљала родни идентитет и улогу у домаћинству. Врлина римске жене огледала се у обављању ткачких активности: невеста је сама себи ткала невестинско одело, а матрона одећу за чланове своје породице. Предење вуне имало је и своје симболичко значење у митологији и често је повезивано са различитим богињама (Минерва, Венера, Изида, Фортуна, Деа Сирија),⁴⁰ а највише са Мојрама, односно Паркама, којима је придавано својство да су могле да упредају нити живота сваког човека, од његовог рођења до тренутка смрти.

У периоду раног хришћанства, осим метафоричког значења као Божјег стварања, ткање и предење су сматрани активностима које су потцртавале најпожељније женске врлине: приврженост породици и марљивост, како је то забележио Свети Јероним, не сматрајући то потчињавањем, већ активношћу која је равноправна интелектуалним вештинама.⁴¹ Израда тканина, осим за личне потребе, нарочито у касној антици представљала је изузетно важну еснафски организовану привредну грану (*collegia, officinae, fabricae*) у којој су били запослени и мушкарци (*textores*) и жене

(*textrices*). Да је ткање било тежи физички рад недвосмислено су показали резултати антрополошке анализе једног покојника са некрополе у Штрбинцима, Хрватска. У гробу поред покојника пронађена је коштана плочица за упредање нити, а на кључним костима те особе констатовани су трагови тежег физичког напора који су могли бити последица рада на ткачком разбоју, што потврђују и нека етноантрополошка истраживања.⁴²

Питања у вези са изгледом касноантичких разбоја још увек није могуће решити због недостатка писаних података или ликовних представа. Истраживачи су сагласни да постоје регионалне разлике, али је тешко на овом нивоу истражености о њима нешто ближе говорити. Поменути налази предмета од кости, јелењег рога и металних алатки указују да је на Градини на Јелици израда текстила била развијена и веома важна привредна активност. С обзиром на разуђену топографију ових налаза, у више целина у различитим деловима утврђеног града и подграђа, могуће је предпоставити постојање више мањих ткачких радионица. Како на овом нивоу истражености немамо поузданијих демографских података о становницима овог места, могли бисмо само претпоставити да су тканине израђиване за потребе локалног становништва, црквених лица, могуће чланова монашких заједница или посада које су се старале о безбедности овог места.

Литература:

Ball Jennifer, „The missing link: filling the gap in the evolution of medieval domestic looms”, in: *From the Tetrarchs to the Theodosians. Later Roman History and Culture, 284–450 C. E.*, Yale Classical Studies 34, Cambridge, 2010.

Banaji Jairus, „Mapping the late antique economy”, in: *Exploring the Economy of Late Antiquity: Selected Essays* (Cambridge : Cambridge University Press, 2015)

Bavant Berndard, Ivanišević Vujadin (eds.), *Caričin Grad IV. Catalogue des objets des fouilles anciennes et autres études* (Belgrade : Institut archéologique de Belgrade ; Rome : École française de Rome, 2019)

[40] Branka Migotti, n. d., 74.

[41] Branka Migotti, n. d., 76.

[42] Branka Migotti, n. d., 80.

Bozu Ovidiu, „Bemerkungen über weniger bekannten altchristlichen Bronzegegenstände im 4. –5. Jahrhundert datiert: die Fingerkunkeln“, *Banatica* 12/1, 1993.

Germanidou Sophia, „The time of Constantine the Great as an era of technological achievements – an outline“, in: *Niš and Byzantium XII*, Niš, 2014.

Дрча Слободан, „Дршка“, у: *Археолошко блајо Ниша. Од неолита до средњеј века*, Галерија САНУ, Народни музеј Ниш, књига 102, Београд, 2004.

Јанковић Ђорђе, „У сутону антике. Рановизантијски Гамзиград. Словенски град“, у: *Гамзиград, касноантички царски дворца*, ур. Стојан Ђелић (Београд: САНУ, 1983)

Jeremić Gordana, Antonović Dragana, Vitezović Selena, „Craftsmanship along the Middle Danubian Limes“, in: *Vivere militare est. From Populus to Emperors – Living on the Frontier*, Volume I, eds. Snežana Golubović, Nemanja Mrđić (Belgrade : Institute of Archaeology, 2018)

Kovancaliev Zlatko, „Bone cylindrical objects from Stobi“, in: *Close to the Bone: Current Studies in the Bone Technology*, ed. Selena Vitezović (Belgrade : Institute of Archaeology, 2016)

Marković Nemanja D., *Економја рановизантијске метрополе Caričin Grad: археозолошки приступ*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, докторска дисертација, рукопис, Београд, 2018.

Migotti Branka, „Тканје у римској антици – женска врлина или господарска стварност?“, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 2009.

Милинковић Михаило (ур.), *Градина на Јелици. Утврђени центар у Илирику VI века и вишеслојно археолошко налазиште*, Галерија САНУ, књига 140, Београд, Чачак, 2017.

Petković Sofija, *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije* (Beograd: Arheološki institut, 1995)

Петковић Софија, „Радионица за израду предмета од кости и рога у утврђењу Timacum Minus“, *Гласник Српској археолошкој друштва* 17, 2001.

Петковић Софија, „О континуитету неких типова предмета од желењег рога на територији Горње Меције током касне антике (IV–VI век)“, *Гласник Српској археолошкој друштва* 14, 1998.

Петровић Радован, *POPULUS ROMANUS. Античка збирка Завичајној музеја са новим аквизицијама. Поклон Томице Сћефановића* (Јагодина: Завичајни музеј, 2010)

Špehar Perica, *Materijalna kultura iz ranovizantijskih utvrđenja u Đerdapu*, Đerdapske sveske, Monografije, књига 7, Београд, 2010.

Uenze Syna, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*, (München : Beck, 1992)

Vladkova Pavlina, On the working of bone and horn in Nove, in: *The Lower Danube Limes (1st– 6th C. AD)*, eds. Lyudmil Vagalinski, Nikolai Sharankov, Sergei Torbatov (Sofia : National Archaeological Institute with Museum, 2012)

Živić Maja, *Felix Romuliana. 50 година од онећања* (Зајечар : Народни музеј, 2003)

A CONTRIBUTION TO THE STUDIES OF TEXTILE PRODUCTION IN NORTHERN *ILLYRICUM*, WITH AN OVERVIEW OF THE FINDINGS FROM THE SITE OF GRADINA ON JELICA

In the collection of the National Museum of Čačak there is a certain type of archaeological findings, which can be encountered most often in Early Byzantine layers and units, on a large number of sites, and which have been interpreted in a different manner in expert and scientific papers. Those are items made of processed deer antlers, with a standardised appearance and decoration manner – in a cylindrical form, with a circular perforation on one side, and cut on the other side, with a cuboid-shaped segment. This type of findings is very common in the wider area of the Balkans and they are dated into the period from the end of the 4th up to the end of the 6th and the beginning of the 7th century, though they are most typical of the 6th century. These findings have been registered at Gradina on Jelica, in Vojska near Jagodina, Niš, Gamzigrad, Karataš, Caričin Grad, and examples are also known from a large number of sites in Bulgaria and Northern Macedonia.

There are different assumptions on the function of these items. Certain researchers believe that these were knife handles or casings. We would agree with the researchers who assume that these items were used in textile production, for weaving, because they are often found with items linked to looms (whorls, weights) and wool processing (combs, scissors, needles et al.). On the basis of findings from Stobi, it is assumed that those were heddle holders. The findings of items made of bone, deer antlers and metal tools indicate that textile production was a highly developed and very important economic activity at Gradina on Jelica. Considering the diffused topography of these findings, in several units of different parts of the fortified city and suburb, it is possible that there were smaller weaving workshops, for the needs of the local population, clergy, possibly members of monastic communities and military crews in charge of the safety of this place.

Dr Gordana JEREMIĆ

UNE CONTRIBUTION AUX ÉTUDES DE LA PRODUCTION TEXTILE DANS L'ILLYRIE SEPTENTRIONALE, AVEC UN APERÇU DES TROUVAILLES DE GRADINA SUR JELICA

Dans la collection du Musée national de Čačak on retrouve un type spécifique de trouvaille archéologique, présent notamment dans les couches et les ensembles paléobyzantins, sur un nombre important de sites, interprété de manières différentes dans la littérature professionnelle et scientifique. Il s'agit des objets fabriqués en bois de cerf travaillé, d'un aspect et un mode d'ornementation standardisés – de forme cylindrique, avec une perforation circulaire sur un côté tandis que, sur l'autre côté, ils étaient coupés, avec un segment de forme de pavé droit. Ce type de trouvaille est très fréquent dans la région balkanique au sens large du terme, et est daté de la fin du IVe jusqu'à la fin du VIe et le début du VIIe siècle, étant pourtant caractéristique notamment pour le VIe siècle. Ces trouvailles ont été notées à Gradina sur la montagne de Jelica, à Vojska près de Jagodina, à Niš, Gamzigrad, Karataš, Caričin Grad ; on connaît aussi des exemples provenant d'un grand nombre de sites en Bulgarie et Macédoine du Nord.

Dans la littérature, il y a des hypothèses différentes sur la fonction de ces objets. Certains chercheurs croient qu'il s'agit des manches ou des revêtements de couteaux. Dans ce texte, on partage l'avis des chercheurs qui supposent que ces objets étaient utilisés dans la production textile, lors du tissage, car ils sont souvent découverts avec des objets liés aux métiers à tisser (fusaïoles, poids) et au travail de la laine (peignes à carder, ciseaux, aiguilles etc.). D'après les trouvailles de Stobi, on suppose qu'il s'agit des supports des fils. Les trouvailles des objets en os et bois de cerf ainsi que des outils métalliques indiquent que la fabrication du textile était une activité économique bien développée et très importante à Gradina sur Jelica. Vu la topographie diffusée de ces trouvailles, dans plusieurs ensembles dans des parties différentes de la ville fortifiée et les faubourgs, il est possible qu'il s'agisse des ateliers à tisser assez petits, fournissant les besoins de la population locale et des ecclésiastiques, possiblement des membres des communautés monastiques et des militaires s'occupant de la sécurité de cet endroit.

Dr Gordana JEREMIĆ

Сл. 1. Држачи предива:

1. Стоби
2. Градина-Јелица А II/422
3. Градина-Јелица А II/280
4. Градина-Јелица А II/525
5. Градина-Јелица А II/527
6. Градина-Јелица А II/281
7. Војска-Јагодина

Део разбоја:

8. Градина-Јелица А II/390.